

Școlile românești din Ungaria între anii 1867-1918 The romanian schools from south-eastern hungary during 1867-1918

Stelian-Ioan BOIA

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad
Facultatea de Științe Umaniste, Polotice și Administrative
E-mail:stelianioanboia@yahoo.com

Abstract

Our scientific approach tackles a discussed and disputed aspect in Romanian and Hungarian historiography-the establishment, the evolution and the particularities of the education in the schools attended by Romanians in Hungary during 1867-1918. Clarifying the main aspects of the development of education in the areas inhabited by Romanians in Hungary represented and still represents one of the historical and therefore historiographical problems of utmost importance for both the Romanian and Hungarian historians. The present study aims to elucidate some controversies about the different points of view of the specialists in this field, being based on the information provided by the documents from that period that were found in the internal local archives (Arad, Oradea) and the archives from Hungary, as well as on the specialized literature published until now. Our argumentation was developed by putting the historical information in a modern pattern of interpretation that favors a conceptual approach of history. Despite the fact that in the period 1867-1918 the Austro-Hungarian policy aimed at the Magyarization of the region in discussion and all the political measures taken were meant to keep the Austro-Hungarian administrative domination, Transylvania, and especially Banat did not lose their capacities to dialogue, both in the inside, and in the outside.

Key words: school, education, assimilation, legislation, dialogue, culture

Cuvinte cheie: școală, educație, asimilare, legislație, dialog, cultură

Mișcarea culturală românească din Austro-Ungaria face parte din mișcarea culturală general-europeană, proprie tuturor popoarelor care au luptat pentru emancipare națională și afirmare independentă în cursul secolului al XIX-lea. După 1800, în Europa Centrală și Răsăriteană, mișcarea națională după Herder se fondează pe mai multe elemente: descendența comună, tradițiile, obiceiurile specifice și mai ales comunitatea de limbă. Acest naționalism etnic-lingvistic capătă o importanță crescândă și la românii din Imperiul Habsburgic. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea efectele Iluminismului se fac simțite și la românii din Transilvania și Ungaria. Unirea celor două biserici (1700) a avut mai degrabă efecte salutare în planul educației și culturii. Cu acest act s-au deschis porțile școlilor din Roma și Viena și pentru românii din Transilvania, acestea devenind centre de formare pentru elitele românești. Cu deosebire la Viena tinerii români ardeleni au venit în contact direct cu gândirea luminoasă a veacului și dintre aceștia mai ales din rândurile preoților s-au desprins grupul de intelectuali care și-a asumat rolul conducător în mișcarea de emancipare națională a românilor din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. S-au remarcat în acest sens Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai Deleanu-reprezentanții de marcă ai Școlii Ardelene-sprrijiniți de compatrioții lor ortodocși, printre care putem enumera pe Ion Piuariu-Molnar, Radu Tempea, Paul Iorgovici, Moise Nicoară, Dimitrie Țichindeal. Această colaborare dintre uniți și ortodocși este un indiciu al unității culturale a românilor care aveau aceleași aspirații. În acest sens, Keith Hitchins demonstrează că Unirea din

1700 a fost o mare „...încercare de a defini conceptul de națiune română. Intelectualii și-au asumat sarcina, probabil fără să-și dea seama cât este de imensă, de a reconcilia Estul cu Vestul, adică de a armoniza tradiția rurală, ortodoxă, a solului natal cu dinamismul intelectual european și de a da ființă unei noi etnitați alcătuite dintr-un amalgam de românitate, latinătate și occident”.[1]. Ideologia națională și Iluminismul românesc au dat un puternic imbold culturii române scoțând-o din letargia orientală.

Biserica a constituit până la sfârșitul secolului al XVIII-lea o adevărată supapă de respirație, în jurul bisericilor și al mănăstirilor organizându-se viața cărturărească și artistică, s-a dezvoltat învățământul, creindu-se premisele favorabile pentru afirmarea mișcării iluministe de mai târziu, cunoscută sub numele de Școala Ardeleană, punctual de plecare al așezămintelor românești moderne din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Trebuie să subliniem faptul că laicii recunosc importanța bisericii care reprezenta singura instituție relativ sigură a românilor, ferită cel puțin parțial de persecuțiile politice.

Iluminismul ardelean prinde rădăcini și la românii din părțile ungurene, incluzând școala, biserica, cultura în general și cultivarea limbii în primul rând. Când explicăm geneza și evoluția României moderne trebuie să avem în vedere faptul că formarea conștiinței naționale se petrece în Transilvania în secolul al XVIII-lea, unde cadrul politic, administrativ, religios și pedagogic a fost creat de Habsburgi și era mai avansat decât acela creat de turci, că emanciparea socială și mai apoi națională inițiată de românii greco-catolici din acest spațiu istorico-geografic avusese loc într-un moment în care Moldova și Valahia erau conduse de domni fanarioți, o „burghezie greacă și ortodoxă din Istanbul”, deplin integrată în lumea musulmano-otomană și care își exprimase rezerve în legătură cu obținerea independenței Principatelor față de Turcia.[2] Apariția mișcărilor politice românești are loc în Transilvania și aceasta, mai ales, ca urmare a inițiativelor religioase, educative și instituționale ale Vienei, impunând un proces complex de formare a unor elite intelectuale românești locale. Un rol hotărâtor a revenit în acest sens instrucției și educației prin intermediul școlii.

De aceea, una din problemele istorice de deosebită importanță este clarificarea evoluției și afirmării învățământului în zonele locuite de românii din Ungaria, precum și a contactelor românilor din Ungaria cu viața culturală și spirituală din Transilvania și Banat în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Aici, ca și în alte părți, în secolele Evului Mediu instrucția și educația tineretului era asigurată de cler. Desigur, la nivel rural și mult timp chiar urban, această activitate se rezuma la introducerea tinerilor în cele biblice, învățarea rugăciunilor și a cântului religios. O activitate mai avansată este atribuită de Eugen Gluck așezămintelor monahale de rit răsăritean din sistemul Berria, reprezentate între Munții Apuseni și Tisa în secolele al XIV-lea – al XVIII-lea, așa cum a fost unitatea din Pech și mănăstirea Szoreg din apropierea cotului Tisa-Mureș.[3]

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea poartă amprenta procesului de afirmare a conștiinței naționale a românilor din Monarhia habsburgică. O latură caracteristică a eforturilor românilor pentru afirmarea ființei naționale a constituit-o evoluția spirituală și culturală plină de frământări din Transilvania, iar în cadrul ei, eforturile de organizare a școlii și instrucției. Dependența bisericească de ierarhia sârbă a dat acestei provincii o fizionomie spirituală deosebită față de celelalte provincii românești, școala românească dezvoltându-se alături de cea sârbească.

Ideea predominantă în politica Vienei era de formare a unui om care să corespundă cât mai bine cerințelor societății, idee promovată atât de Curtea din Viena cât și de intelectualitatea românească. Astfel, formarea cetățeanului luminat, cu un minimum de instrucție, capabil să facă față sarcinilor productive, supus fidel monarhului și autorităților administrative, contribuabil sigur și permanent, bun militar, fără deosebire de etnie și confesiune, constituia rațiunea superioară a întregii opere educative, a propagandei sistematice desfășurate de Curte pe diferite canale. Dezideratele integrării, centralizării și conservării unității monarhiei se puteau realiza, în concepția Vienei, numai printr-o operă educativă de mari proporții, realizată unitar, în primul rând prin intermediul școlii, al bisericii, al tiparului. În cadrul acestei politici de iluminare a românilor din

Imperiul Habsburgic și din 1867 a Imperiului Austro-Ungar, se înscriu școlile confesionale românești din Ungaria.[4] Confesionalitatea școlilor românești nu trebuie interpretată ca un fenomen negativ, de regres cultural dar, nici invers, nici măcar din punctual de vedere al modernizării și laicizării procesului instructiv-educativ, în condițiile în care acțiunea de inovare și laicizare s-a produs chiar la adăpostul confesionalismului. Școlile populare confesionale greco-catolice și ortodoxe din Ungaria s-au înființat de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Primii pași sunt făcuți în parohiile unite Leta Mare (1754), Poci (1755), Adoni (1760), Virtuș (1779), Bedeu (1782), Almosd (1788). Școlile ortodoxe s-au înființat ceva mai târziu: Giula-Oraș Mare (1771), Chitighaz (1776), Bichiș (1794), Darvaș (1800), Cenadul Unguresc (1808), Pesta (1802), Micherechi (1815), Săcal (1823), Crâstor (1823), Giula - Oraș românesc (1834), Bichișciaba (1837), Apateu (1840), Otlaca-Pustă (1898). Un număr de elevi români erau instruiți și în școlile dominate de greci la Hodmezovasarhely, Kecskemet, Gyongyos. [5]

Școlile românești din Ungaria au aparținut Districtului școlar de la Oradea care avea autoritate asupra școlilor naționale din comitatele Arad, Cenad, Bekes, Csongrad, Bihor, Szabolcs, Nagy Kunsag, extinsă după 1806 și asupra comitatelor Satu Mare, Maramureș, Ugocsa, Bereg și Ungvar. După înființarea Deputăției școlare din Pesta (1810) condusă de Uroș Nestorovici, școlile ortodoxe din districtul Oradea au intrat sub jurisdicția noii deputății, menținând însă în continuare, raporturi strânse cu conducerea Districtului școlar.[6] Școlile românești unite din Districtul școlar Oradea au avut inspectori persoane de aleasă cultură precum Simion Maghiar (1780-1790) și Ioan Corneli (1791-1806 și 1817-1847), cunoscuți pentru preocupările lor vizând dezvoltarea rețelei de școli din subordine, dar și pentru realizările lor remarcabile în promovarea ideilor Iluminismului românesc.[7]

Deși lumea satului nu era deloc dezinteresată de educație, situația școlilor continua în timpul întregii perioade analizate de noi să se afle într-o stare deplorabilă, fapt semnalat atât în scrierile pedagogice, cât și în cele de presă. La 1813, fabulistul Dimitrie Țichindeal, unul dintre primii profesori ai Preparandiei din Arad, înfățișa plin de amărăciune, situația școlilor sătești, astfel: „De voiești să știi în sat unde e școala? nu întreba pe nime, ci du-te, apoi vei afla o casă nu departe de biserică, desgrădită, descoperită, cu ferești sparte și cu hârtie lipite, să știi că aceia e școala”. [8]

Din 1812, școlile românești ortodoxe din Banat și Ungaria erau subordonate Deputăției fondurilor școlare, organism creat de Curtea din Viena pentru organizarea școlilor românești și sârbești din imperiu. Aceasta s-a ocupat, în mod special, de problemele administrative ale școlii: asigurarea fondurilor din care se plăteau salariile profesorilor de la preparandiile din Arad și Sombor, difuzarea cărților școlare, acordarea de împrumuturi din fondurile sale. Sediul Deputăției a fost inițial la Buda, iar între anii 1823-1872 la Pesta. Este perioada în care a existat comuniunea școlară româno-sârbă încheiată în 1872 în urma despărțirii ierarhice.[9] Acest organism era subordonat Consiliului locotenențial ungar. Conducătorul Deputăției a fost Uroș Nestorovici (1765-1825), inspectorul general al școlilor ortodoxe din Ungaria care era ajutat de de 9 deputați sârbi și români. Dintre românii din Ungaria care au făcut parte din acest organism ca deputați ai națiunii român es-au remarcat în mod deosebit Atanasie Grabovsky, Nicolae Roja, Athanasie Derra, Constantin Vrani, Emanuil Gojdu, toți macedoromâni. În activitatea Deputăției școlare din Pesta s-au afirmat tineri români care luptau pentru drepturile naționale. Dintre aceștia reținem numele avocaților Damaschin Bojincă, Petru Moaler - Câmpeanu și George Brădeanu. La 18 martie 1833, Bojincă a renunțat la postul său de diurnist de la Deputăție. Pe postul devenit vacant a fost angajat Petru Moaler-Câmpeanu, absolvent al Preparandiei din Arad în 1821, care a activat până în 1836, dar nu a rămas în slujba Deputăției din cauza condițiilor materiale dificile în care era nevoit să-și desfășoare activitatea.[10]

Fondurile școlare erau realizate prin colectele făcute în biserici. Deputăția administra patru fonduri:

1. Fondul școlar
2. Fondul pensional învățătoresc
3. Fundația Ballaina pentru stipendii

4. Fondul Preparandiei din Arad[11]

Perioada inaugurată de încheierea compromisului austro-ungar a stat sub semnul Legii XXXVIII din 1868,elaborată la inițiativa ministrului Eotvos Jozsef dintr-o perspectivă liberală.Situația învățământului confesional românesc se schimbă odată cu apariția noii legi a instrucțiunii, care pune bazele organizării învățământului în monarhia nou creată și stabilea criteriile privind înființarea,organizarea și îndrumarea școlilor.Dreptul de a înființa școli îl aveau confesiunile,societățile publice,comunitățile și statul.Senatul școlar districtual era format din reprezentanții fiecărei confesiuni religioase,învățătorii aveau dreptul să aleagă patru membri,iar ceilalți membri erau aleși de comitat.Membrii senatului districtual erau aleși pe o durată de cinci ani cu dreptul de a fi realeși.Măsurile Legii XXXVIII care vizau limitarea numărului de elevi pentru un învățător,acordarea dreptului de asociere al cadrelor didactice,se înscriau pe o linie liberală și modernistă care caracteriza spiritul european la sfârșitul secolului al XIX-lea.Cu toate însușirile pozitive care o caracterizau,legea din 1868 „în multe privințe „echivocă”,iar instrucțiunile de aplicare făceau permissive acțiunile arbitrare ale statului,împotriva școlilor care se abăteau de la linia impusă de guvernanți.deschiderile pe care le permitea legea,se intersectau deci cu scopuri politice care urmăreau uniformizarea națională,creindu-se astfel o contradicție între liberalismul de formă și centralismul de fond care caracteriza acest act normativ.

După aprobarea oficială a Statutului organic de către autorități la 28 mai 1869,toate problemele legate de biserică,școală și fundații erau conduse în mod independent de către eparhie.Pe această bază s-a trecut la organizarea sistemului de învățământ din întreaga Mitropolie,condus de un Senat școlar.Rețeaua de învățământ din raza de activitate a Senatului școlar a fost împărțită în cercuri școlare corespunzătoare protopopiatelor.În 1870 existau în Eparhia Aradului 32 de cercuri școlare subordonate Senatului școlar. De protopopiatul Aradului aparțineau școlile din Bătania, Cenad, Hodmezovasarhely și Senteș.De protopopiatul Chișineu-Criș aparțineau școlile din Otlaca, Chitighaz, Giula-Germană, Giula-Maghiară, Giula-Vârșand, Bichișciaba și Bichiș.[12] Ortodocșii români, inclusiv macedoromânii din Buda și Pesta au fost încadrați după 1870 în eparhia Budei. Macedoromânii au făcut demersuri repetate pentru crearea unei școli proprii,realizată în 1808.

În cele mai multe școli din zona studiată,predarea în limba maghiară s-a realizat pe parcurs.La Pesta,de la bun început predarea în limba maghiară era considerată firească.În preajma revoluției de la 1848-1849,a apărut tendința transformării tuturor școlilor în unități cu limba de predare maghiară.O hotărâre de acest fel a fost luată chiar de dietă în 1844.Comitatul Bichiș încă din 1843,a formulat un deziderat în acest sens,respins însă de Episcopia Aradului.[13] O tendință-este adevărat incipientă-a fost atragerea elevilor ortodocși români în școli cu limbă de predare maghiară,dar la nivel primar rezultatele au fost încă minime.Astfel,la Cenadul Unguresc ,în 1841-1842,au frecventat școala romano-catolică numai patru elevi.O importanță sporită a reprezentat-o însă fluxul tinerilor proveniți din intelectualitatea locală-preoți,învățători-și țărani mai înstăriți spre gimnazii și universități.

Primul deceniu care a urmat după promulgarea Statutului Organic(1869),s-a caracterizat printr-un efort susținut din partea organelor bisericești ortodoxe române de a pune,cu ajutorul credincioșilor,școlile trecute sub jurisdicția lor autonomă în concordanță cu exigențele vremii.[14] Aceste demersuri trebuiau să țină cont de Legea 38/1868 privind obligativitatea frecvenței copiilor de 6-12 ani, în școlile elementare și de aceea a continuității studiilor duminicale la școala de repetiție pentru copiii de 13-15 ani.Dacă eforturile privind prima etapă școlară s-au validat în mare parte,cea de a doua măsură legislativă s-a putut realiza mult mai încet și în condiții mai dificile.

Realizarea obiectivelor amintite a necesitat atât un efort intelectual,cât și un efort material sporit,acesta din urmă depinzând de resursele enoriașilor,chiar dacă sprijinul financiar comunal a fost,legal facultativ și în practică inoperant de cele mai multe ori.Pe de altă parte Sinodul eparhiei Aradului a renunțat în 1872 la ajutorul oferit de stat ,de teama unei ingerințe sporite și nedorite în viața școlilor.[15]Cu toate acestea,nu putem omite faptul că exista din partea statului o presiune în

creștere, evidentă în faptul că doar în 1882, din cele 9 școli din acest teritoriu, un număr de 8 au primit 13 admonestări în mod oficial, dintre care 5 de câte două ori: Darvaș, Peterd, Săcal, Crâstor și Veherd. Legea referitoare la scaunele școlare a prevăzut noi elemente de ingerință. [16]

În anii ce s-au scurs de la instituirea Statutului Organic și până la apariția legislației școlare din 1893, în vestul comitatului Bihor, au funcționat 8 școli ortodoxe cu limba de predare română la Apateu, Crâstor, Darvaș, Jaca, Micherechi, Săcal și Veherd. Consistoriul din Oradea și-a păstrat într-o oarecare măsură competențele sale și față de școala din Karczag, care a funcționat intermitent și mai mult în limba maghiară. [17]

Una din problemele care a trebuit soluționată a fost și aceea privind găsirea unor posibilități ca toți copiii enoriașilor să poată frecventa propria școală confesională, indiferent de distanța la care locuiau. Și aceasta pentru că, parohiile amintite aveau fiecare în subordine filii destul de numeroase, situate la o oarecare distanță. La Săcal în 1880, dintre cei 645 de enoriași, 190 aveau domiciliul în filialele Magyar-Homorog și Komadi. De parohia Jaca aparțineau școlile din Furta, Nagyrebe și Bihartorda. Micherechiul era legat cu Sarkadkeresztur. Parohia Darvaș cuprindea un număr de enoriași din Fuzesgyarmat. La Apateu, dintre cei 765 de enoriași, doar 533 locuiau la centru, iar 232 la Berekboszormeny și Kormosdpuszta. Multe familii locuiau în puste îndepărtate. Preocupări concrete, pentru rezolvarea problemei copiilor din filii, au fost semnalate în acea perioadă la Apateu, unde s-a reușit cazarea unor asemenea elevi la rude sau cunoștințe. Factorii răspunzători din Micherechi și Sarkadkeresztur au dus și ei tratative pentru școlarizarea comună a copiilor de vârstă școlară elementară, însă fără un rezultat practic. [18]

Organizarea și controlul procesului de învățământ a aparținut în acea vreme de Senatul școlar din Oradea, care a început să funcționeze din 1882 și care a avut un referent în persoana lui Petru Suci. Pe teren funcționau inspecții zonali, de regulă parohi. Un aport important ca inspector local a avut în zonă Toma Păcală, paroh în Jaca, ajuns ulterior administrator protopopes (1885-1897). Reorganizat de mai multe ori, sistemul inspectoratelor școlare locale a cunoscut o stabilitate abia în anul 1889. Conform acestui sistem, localitățile Peterd, Jaca, Veherd și Darvaș s-au aflat sub jurisdicția parohului din Jaca. Micherechiul și Crâstorul au fost incluse în zona Tinca, celelalte unități au intrat definitiv în grupa parohului din Săcal. [19]

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, principala sursă de calificare învățătoarească a continuat să fie Preparandia din Arad. [20] Ca urmare, unii suplinitori, ca de pildă Gabriel Rusu din Darvaș (1883) [21], au fost sprijiniți de Consistor să-și completeze studiile la această școală. Obținerea testimoniuului de calificare implica însă și un efort financiar, ceea ce adeseori reprezenta o problemă pentru acești tineri. Într-o situație școlară din 1883 care cuprindea învățătorii din zonă - cu excepția localităților Săcal și Karczag - din cei șapte nominalizați, șase sunt absolvenți ai Preparandiei, dar numai patru aveau testimoniu de calificare. Consistoriul a facilitat în 1885 obținerea acestui testimoniu de calificare învățătorilor Mihai Mărcuț din Jaca, Teodor Fluture din Apateu și Vasile Rocsin din Micherechi. [22] O nouă problemă care s-a ivit odată cu intrarea în vigoare a legii din 1879, a fost cea privind obligativitatea cunoașterii limbii maghiare de către învățătorii români. Potrivit normelor de aplicare elaborate de minister, erau exceptați să facă dovada stăpânirii limbii maghiare la nivel de predare română înainte de anul 1872. Învățătorilor calificați li s-a oferit un termen de patru ani pentru învățarea limbii maghiare la nivel de predare. Ca urmare, ministerul a înființat cursuri anuale la Arad și apoi, la Zalău. Cursanților li s-a oferit cazare și o diurnă zilnică de 80 de creițari. Primăriile au fost obligate să procure, din fonduri proprii, abecedarele și alte materiale didactice aferente.

Date fiind condițiile etno-demografice ale zonei studiate, a faptului că la preparandia din Arad s-a predat mai demult și a frecventării de către unii învățători a școlilor cu limba de predare maghiară, soluționarea acestei prevederi a legii nu a fost insurmontabilă. Mai mult, controlul efectuat de oficialități în 1880, a evidențiat în mod deosebit pregătirea învățătorilor aflați în funcție la Darvaș și Veherd. Doar învățătorul Vasile Rocsin din Micherechi a fost nevoit să se înscrie, în 1879 la cursuri, deși servea din 1856. În anii următori (1879-1886) însă, nu găsim printre cursanți vreun titular din zonă și, cu atât mai puțin vreun învățător, respins de comisia de examen (1887). [23] S-a ivit însă o

problemă prin acordarea unei importanțe exagerate predării limbii maghiare, fie din servilism față de autorități, fie pentru că orele stabilite pentru o bună învățare a acestei limbi erau insuficiente. Astfel, la 30 iunie 1884, inspectorul Toma Păcală referindu-se la examenele finale, constata o asemenea situație la Darvaș. O situație similară s-a identificat temporar și la Apateu, unde au apărut tendințe de învățământ bilingv. [24]

În perioada care a urmat instaurării dualismului austro-ungar (1867), s-a actualizat treptat problema elevilor care au frecventat școli cu altă limbă de predare decât ea românească. Această situație era determinată de o seamă de factori. În primul rând amintim dorința tot mai manifestă de a crea o pătură mai cultă chiar de intelectuali laici, a cărei realizare era în contradicție cu capacitatea de cuprindere a școlilor medii românești-Brașov, Beiuș, Brad și preparandiile. Un alt factor l-au reprezentat deplasările demografice tot mai mari din zonele rurale românești spre centrele economice din câmpia ungară, mai ales la Budapesta. La fel, o parte din intelectualitatea română ieșită din școlile medii și superioare își găsea loc de muncă pe o arie întinsă în Ungaria.

Odată cu consolidarea politică și financiară a statului ungar, dominat de un suflu liberal, după cum am mai menționat, a început un proces de restrângere a școlilor confesionale, primare și medii prin crearea unui sistem tot mai larg de unități bucetare. Consecința acestei politici este resimțită mult mai puternic de școlile minorităților, inclusiv cea română. În acest caz apărea alternativa restrângerii limbii materne în școlile confesionale naționale și mai ales, înlocuirea lor cu școli având limba de predare a statului. În realitate, după 1867, numărul elevilor români la școlile primare, continua să fie redus, puțin mai mare fiind la școlile medii. Astfel, în anul școlar 1871-1872, la Gimnaziul Real Reformat din Bichiș, dintre cei 121 de elevi, 22 s-au declarat români. [24] La Preparandia reformată din Debrețin, în anul școlar 1866-1867 erau înscriși 6 români. [25] În același an, la gimnaziul din Kecskemet urmau cursurile 16 români. [26] În 1865-1866, la recent înființatul gimnaziu reformat de patru clase din Bichișciaba, între absolvenți se găseau 6 români. [27] Mai putem aminti cazul liceelor din Sarvaș și Hodmezovasarhely și al celui piarist din Seghedin. [28]

Aplicarea legilor din 1878-1879 nu a adus schimbări sensibile în traseele școlare ale elevilor români aflați la studii în școlile elementare cu altă limbă de predare. Astfel, în anul școlar 1879-1880, la școlile primare catolice din Giula figurau 869 de elevi între care 24 de români. În anul 1899-1900, din totalul de 917 elevi numai 7 erau români. [29] O anumită creștere se observă la școlile medii. În 1899-1900, găsim elevi români la Gimnaziul reformat din Bichiș(4), gimnaziile din Sarvaș(5) și Hodmezovasarhely(6). În anul școlar 1903-1904 la Gimnaziul Evanghelic din Bichișciaba urmau cursurile 10 elevi români, iar la Gimnaziul Catolic din Giula 3 români. [30] Un număr mic de elevi au studiat în gimnaziile de patru clase. Astfel, în jurul anului 1900, băieții s-au orientat către școlile din Giula(12) și Bichișciaba(1), iar fetele au optat pentru cele din Bichișciaba(1) și Bichiș(4) [32]

Situația s-a agravat mai ales în urma legislației aplicate în deceniul premergător izbucnirii Primului Război Mondial. Ca urmare, crearea de școli confesionale a intrat practic în imposibilitate. În anul școlar 1907-1908, la Lokoshaza erau 13 elevi români, iar la Aletea 15, dar nu s-a putut realiza o școală cu un învățător. La Seghedin, existau în 1914 aproximativ 100 de elevi. [32] Ca urmare a unei propagande susținute care viza trecerea elevilor în școlile statului degrevând familia de costurile întreținerii copiilor la școală, a unor forme diverse de presiune și a unor variate metode de atragere, în anul școlar 1916-1917 la Chitighaza erau înscriși la școala de stat 91 de elevi români, iar la cea romano-catolică 14. [33]

Din centralizatorul Consistoriului din Arad, aflăm următoarea situație existentă la începutul anului școlar 1917-1918, privind elevii români de la școlile primare și medii de altă limbă de predare:

Bătania.....	262
Giula.....	115
Ciaba.....	41
Bichiș, Sarvaș, Mezotur.....	22
Seghedin, Macău.....	126

Budapesta.....175[34]

Un sprijin deosebit-putem afirma fără a greși,hotărâtor- în promovarea învățământului românesc din Ungaria l-au constituit fundațiile și fondurile destinate școlilor primare, dar mai ales celor care asigurau frecventarea studiilor medii(gimnaziale) și superioare.Una din primele fundații aparține macedoromânului Thoma Atanasie Topa(1796) ale cărei beneficii se împărțeau la Agria,Mișcolț și Pesta.[35] În 1825 la Pesta s-a înființat Fundația Chaterinei Dadanyi și a lui Ambrosie Dankovits.[36]

După revoluția de la 1848-1849 crește numărul fundațiilor.În 1858,Almassy Kalman din Chitighaz a creat două fundații pentru ajutorarea preoțimii și a învățământului românesc local și pentru întreținerea unui număr de 6 elevi nevoiași,alocând sume totalizând 228 fl.,ceea ce în 1918 echivala cu 3440 de coroane.[37]

Un număr important de stipendii au fost alocate elevilor din Pojon,Debrețin și Saraspatak de către Fundația Balla care în 1877 însuma 14.059 fl.[38] În conformitate cu testamentul Elenei Ghiba-Birta,fiica preotului ortodox din Bichiș,Episcopia Aradului a devenit legatară unei valori de 48.000 fl.Din veniturile fundației se acordau anual,începând cu anul 1877,stipendii unui număr de 12 tineri români și greci ortodocși din comitatele Arad,Bichiș, Bihor și Cenad.În perioada 1877/1878-1925/1926 au beneficiat de stipendii 125 de elevi și studenți.[39]Fundația Beșan aflată în administrarea Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică a oferit începând cu anul 1879,stipendii în decursul perioadei puse de noi în discuție.Fundația Mocsonyi atribuie burse din anul 1879.Alexandru Nedelcu,profesor la Universitatea din Budapesta și soția sa,au oferit în 1873 suma de 33.000 forinți și imobilele din Lugoj.Fundația a fost administrată împreună cu cea a lui Emanuil Gojdu.[40]Teodor Pop din Giula a oferit testamentar averea sa unei fundații care urma să ofere stipendii descendenților rudelor sale,unor tineri studiosi din orașul Giula și în caz de lipsă solicitanților din eparhia Aradului.[41]La Jaca în 1881,Ioan Pinteza pune bazele unei fundații școlare „pentru promovarea învățământului popular”.[42]

În urma separației ierarhice,Biserica Ortodoxă Română a intentat proces Patriarhiei sârbești pentru împărțirea averii Fundației Trandafil din Pesta,împărțirea judiciară având loc abia în 1914.[43]La sfârșitul perioadei în discuție,are loc la Budapesta validarea testamentului lui Iosif Gall care a lăsat 300 de coroane și în contul căruia Mitropolia din Sibiu urma să creeze o fundație.Deși Fundația Ebesfvay era legată în principal de alte zone,un număr important de tineri-elevi și studenți români ortodocși au obținut stipendii pentru studii la Budapesta.Dar,este neîndoielnic faptul că fundația cea mai importantă administrată de Biserica Ortodoxă Română a fost cea a lui Emanuil Gojdu(1870-1952).[44]

Concluzii

Școala confesională a comunității românești din Ungaria a reprezentat un factor de emancipare și progres,constituind un vector esențial al mișcării național-culturale din aceste ținuturi,Apărarea caracterului confesional al școlii românești se prezenta în epoca studiată ca o necesitate obiectivă a luptei naționale,deoarece reprezenta singura alternativă,singura soluție de salvare a școlilor românești de pericolul deznaționalizării.Școlile confesionale au devenit factori puternici de rezistență și afirmare națională,dar în egală măsură,factori de dialog între români și maghiari.

Bibliografie

1. Berenyi,M.,*Contactul românilor din Ungaria de azi cu viața culturală din Banat și Crișana în secolul al XIX-lea*,în Simpozion,Giula,1996,pp.89-91.
2. Ricardi,A.,*Mediterana*,București,Ed.Universalia,1996,p.21.
3. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868-1918)*,în Simpozion,Giula,2000,p.28.
4. Bocșan,N.,*Contribuții la istoria iluminismului românesc*,Timișoara,Ed.Facla,1986,p.113.

5. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868-1918)*,în Simpozion,Giula,2000,p.29.
6. Andea,S.,Andea,A., „*Ratio educationis*”(1777) și înființarea Districtului școlar Oradea,în „*Crisia*”,Oradea,1993,p.182.
7. Andea,S.,Andea,A., „*Ratio educationis*”(1777) și înființarea Districtului școlar Oradea,în „*Crisia*”,Oradea,1993,p.182.
8. Țichindeal,D.,*Arătare despre starea acestor noauă introduse Scholasticești institutori ale nației românești,sârbești și grecești*,Buda,1813,p.19.
9. Berenyi,M.,*Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-lea-al XX-lea*,în Simpozion,Giula,2005,p.67.
10. Popeangă,V.,*Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea(1821-1867)*,Arad,1979,p.7.
11. *Mărturii privind lupta românilor din părțile pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente privitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului*,Arad,1986,p.172.
12. Berenyi,M.,*Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-lea-al XX-lea*,în Simpozion,Giula,2005,p.70.
13. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868-1918)*,în Simpozion,giula,2000,p.31.
14. Biserica și școala,anul3,nr.7 din 11/23 februarie 1879,p.4.
15. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad.*Fond Acte sinodale*,dos.93/1872,624/1878.
16. Pentru detalii vezi ,*Observatorul*,Anul 2,nr.39 din 16/28 mai 1879,pp.1-20.
17. Gluck,E.,*Străduințe privind apărarea și consolidarea școlilor ortodoxe-române din Câmpia tisei(1879-1893)*,în simpozion,Giula,2000,p.85.
18. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea. *Fond Acte școlare*,dos.147,f.202,236, 229;dos.180,f.50.
19. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea.*Fond Acte școlare*,dos.177,f.201,212.
20. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea.*Fond Acte școlare*,dos.151,f.176; dos.155,f.83;dos.158,f.142.
21. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea.*Fond Acte școlare*,dos.148,f.32,33,160.
22. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea. *Fond Acte școlare*, dos.144, f.2, 23; dos.159, f.195-196; dos.175,f.90.
23. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române.*Fond Acte școlare*,dos.134,f.83,84;dos.135,f. 108;dos.173,f.212.
24. *A bekesi realgimnazium ertesitoje az 1871/2 iskolai evrol Bekes-Gyula*,Gyula,1972,p.12.
25. *1866/67-dik iskolaievi ertasitoje a reformatusok debrenczeni foiskolajana*,Debreczen, 1867,pp.16-17.
26. *Ertesitoje a kecskemeti reform.Foiskolanak 1866/7*,Kecskemet,1867,p.14.
27. *A bekes-csabai ag.Hitv.Algymnazium ertesitoje 1865/6*,Arad,1866,p.10.
28. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868-1918)*,în Simpozion,giula,2000,p.50.
29. *A b-gyulai rom.katholikus nepiskolanak hormadik ertesitoje az1879/80 tanev vegen.B-Gyula 1880*,p.68;*A Gyulai rom.kat.nepiskolak huszonharmadik ertesitoje az 1899-1900 tanev vegen*,Gyula 1900,p.40.
30. *A bekesi allamilag segelyzett a reform.Gymnasium 1899/900-ik tanevi ertesitoje*,Bekes,1900,p.31;*A hodmezovasarhelyi allami segelyben reszesulo ev.reform fogymnasium 1899/900 tanevi ertesitoje*,Hodmezovasarhely 1900,p.91;*A gyulai rom.kath.fogymnasium ertesitoje az 1903-1904 tanevrol*,Gyula 1904,p.82.
31. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868-1918)*,în Simpozion,Giula,2000,p.51.

32. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868 -1918)*, în Simpozion, Giula,2000,p.51.
33. Gluck,E., *Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei(1868-1918)*,în Simpozion,Giula,2000,p.51.
34. Gluck,E.,*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei (1868-1918)*,în Simpozion,giula,2000,p.51.
35. *Orszagos Leveltar*, Budapest G77,dos.6/1796.
36. *Orszagos Leveltar*, Budapest G77,dos.9,16/1829.
37. EORA.*Fond Acte sinodale. 1918-1920*, Chitighaz; *Pagini istorico-culturale*, Budapesta, 1993, p.17.
38. Senat protocol,dos.124,125/1877;368/1878.
39. Senat protocol, dos.341/1879; 456/1880; EORA, Prez., dos.132,144,154/1866; S.I.Boia, *Fundația „Elena Ghiba-Birta” și contribuția ei la dezvoltarea învățământului românesc arădean*, în Monografia Liceului Teoretic „Elena Ghiba-Birta” Arad, Arad, 1995, pp.159-172.
40. Foaia diecezană nr.41/1887,p.3.
41. Senat protocol, dos.339/1893; 393/1894; 250/1901, 200/1910; Foaia diecezană nr.40/1887, pp.3-5.
42. Berenyi,M., *Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-lea-al XX-lea*, în Simpozion, Giula, 2005, p.84.
43. Biserica și școala nr.37/1906, p.5,3/1011, pp.6-7;22/1911, p.6.
44. Berenyi, M., *Istoria Fundației Gojdu (1870-1952)*, Budapesta, 1995, Sigmirean, C., Pavel, A., *Fundația „Gozsdu”. 1871-2001*, Târgu-Mureș, 2002;S.I.Boia, *Fundația „Emanuil Gozsdu” (1870-1952)*, „Vasile Goldis” University Press, Arad, 2006.